

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗБУДОВИ БЕЗБАР'ЄРНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

MAIN STAGES OF DEVELOPMENT OF A BARRIER-FREE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN UKRAINE

У даній статті розглядаються основні тенденції та етапи створення безбар'єрного освітньо-розвиткового середовища в освітньому просторі України. Авторами визначаються концептуальні засади, шляхи провадження безбар'єрного освітнього простору, умови успішного усунення перешкод у закладах освіти різних рівнів і типів. Підкреслюється, що індивідуальне освітньо-розвиткове коло потреб осіб з особливими освітніми потребами вимагає готовності фахівця розв'язувати завдання інклюзії, мінімізувати комунікативну напругу у системах «педагог – учень», «учень – учні», «педагоги – батьки», яка виникає внаслідок розмаїття здобувачів освіти. Освітня установа щоденно стикається з проблемами інклюзивного навчання здобувачів і тому зобов'язана професійно вирішувати завдання подібного характеру, здатними забезпечити оволодіння членами команди супроводу компетенціями взаємодії за різноманітності та відмінності контингенту інклюзивного класу, закладу. У повсякденних інклюзивних практиках закладів освіти проявляється стратегія і тактика роботи керівника, рівень володіння педагогічними фаховими компетенціями, способи взаємодії зі спільнотою здобувачів освіти, батьками, соціальними інституціями.

Автори статті виділяють періоди побудови безбар'єрного освітньо-розвиткового середовища в Україні, серед яких: I період – починається з 2017 року з прийняттям Закону України «Про освіту» і до 2020 року з виданням Указу Президента України «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні», як період початку розробки й реалізації ключових положень нормативно-правової бази щодо механізмів упровадження безбар'єрності в освітньому середовищі та усунення фізичних, соціальних, психологічних та інших бар'єрів. 2020 рік визначається своєрідною «рушійною силою» у формуванні безбар'єрного освітнього простору в Україні, що в правовому полі забезпечує право на здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами за рівних можливостей та безбар'єрності. II період – з 2020 року триває до теперішнього часу – становлення та розбудова в освітній інклюзивній практиці освітньої середовищної безбар'єрності для дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Ключові слова: безбар'єрне середовище, інклюзія, доступність, безбар'єрність, освітньо-розвиткове середовище, освітньо-розвитковий простір, освітня стратегія, безперешкодний доступ.

This article discusses the main trends and stages of creating a barrier-free educational and developmental environment in the educational space of Ukraine. The authors define the conceptual foundations, ways of implementing a barrier-free educational space, and the conditions for the successful removal of obstacles in educational institutions of different levels and types. It is emphasized that the individual educational and developmental range of needs of persons with special educational needs requires the readiness of a specialist to solve the problems of inclusion, to minimize the communication tension in the systems "teacher – student", "student – students", "teachers – parents", which arises as a result of the diversity of students. An educational institution is faced with the problems of inclusive education of students on a daily basis and is therefore obliged to professionally solve problems of this nature, which can ensure that members of the support team master the competencies of interaction with the diversity and differences of the inclusive classroom or institution. In the daily inclusive practices of educational institutions, the strategy and tactics of the head, the level of teachers' professional competencies, and the ways of interacting with the community of students, parents, and social institutions are manifested.

The authors of the article distinguish the periods of building a barrier-free educational and developmental environment in Ukraine, including: I period – begins in 2017 with the adoption of the Law of Ukraine "On Education" and until 2020 with the issuance of the Decree of the President of Ukraine "On Ensuring the Creation of a Barrier-Free Space in Ukraine", as the period of the beginning of the development and implementation of key provisions of the regulatory framework on mechanisms for implementing barrier-free educational environment and eliminating physical, social, psychological and other barriers. The year 2020 is defined as a kind of "driving force" in the formation of a barrier-free educational space in Ukraine, which ensures the right to education for children with special educational needs in the legal field with equal opportunities and barrier-free access. The second period – from 2020 to the present – is the formation and development of educational inclusive practice of barrier-free educational environment for children with psychophysical developmental disorders.

Key words: barrier-free environment, inclusion, accessibility, barrier-free, educational and developmental environment, educational and developmental space, educational strategy, unimpeded access.

УДК 376+37.01

УДК 376.5:376.334.015.3-053.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/70.1.12>

Савінова Н.В.,

докт. пед. наук, професор,
професор кафедри спеціальної
педагогіки і психології та інклюзивної
освіти

Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Чуйко О.А.,

директор
Комунального закладу дошкільної
освіти (ясла-садок) комбінованого типу
№ 343 Дніпровської міської ради

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Соціальна політика України спрямовується на створення сприятливих, комфортних умов життєдіяльності, інтеграції в соціальний простір осіб з інвалідністю, доведення життєвого простору, соціальної інфраструктури до відкритого

й зручного доступу. Соціальні програми із забезпечення безпечного, безперешкодного життєвого та освітнього простору є важливими проявами забезпечення рівності прав на повноцінне життя в суспільстві та створення умов для фізичної реабілітації та соціальної інтеграції, що потребує

форматування безбар'єрності середовища життєдіяльності й освіти за вимогами та принципами дизайнерської універсалізації об'єктів громадського обслуговування, відкритості загальнодоступних соціальних просторів, які виконують пізнавальну і комунікативну функції, забезпечуючи утвердження соціальної рівності.

Аналіз останніх дослідження і публікацій.

У наукових дослідженнях тематику безбар'єрності освітньо-розвиткового середовища представлено в роботах українських науковців (О. Безпалько, С. Крошка, А. Колупаєва та ін.). У науковому дискурсі зазначена проблематика спочатку розглядалася українськими вченими виключно в інклюзивному аспекті.

У роботах українських дослідників (Т. Кочубей, О. Боровець, Г. Лещук, О. Балдинюк, І. Гульвіта, О. Потапенко та ін.) розкриваються світоглядні позиції розуміння структури та масштабності формату середовища без бар'єрів. Вимагає подальших досліджень проблематика безбар'єрності освітньо-розвиткового простору, інклюзивної культури, фахової та комунікативної компетентностей команди інклюзивного супроводу в установах освіти різних рівнів і типів, що й зумовило вибір теми започаткованого нами дослідження.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз основних етапів формування безбар'єрного освітньо-розвиткового середовища в закладах освіти України, визначити основні бар'єри та способи їх подолання з метою провадження якісного інклюзивного навчання в українському освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Законодавчим підґрунтям створення освітньої безбар'єрності в Україні стало прийняття нової редакції Закону України «Про освіту» (2017) [6], згідно якого було задекларовано відкритість повної загальної середньої освіти, презентовано роботу освітніх округів, які уможливають якісний доступ до освіти для осіб, що мешкають на певній території, створять розгалужену мережу опорних закладів освіти, опорних шкіл, філій.

Прийняття закону України «Про освіту» (2017) ознаменувало перші кроки розбудови безбар'єрного середовища для учнів з ООП як умови для успішного навчання згідно можливостей, здібностей, уподобань кожного здобувача.

У Законі України «Про освіту» (2017) визначено особливості навчального середовища та умови надання перспективної сучасної освіти дітям з ООП і презентовано для змістового дискурсу поняття «розумне пристосування» як запровадження за потребою, суттєвих і надважливих модифікацій та адаптаційних пристосувань задля гарантування конституційного права на освіту, рівного та якісного доступу до освітніх послуг здобувачам з особливими освітніми потребами нарівні з іншими членами суспільства [6, с. 3].

Протягом останніх років в Україні збагачується нормативно-правовий базис, який закріплює правові гарантії дітям з особливими освітніми потребами на рівноправний доступ до якісних освітніх послуг та безбар'єрність освітнього середовища.

За останні десятиліття в Україні збагачується нормативно-правова база, закріплюючи права дітей з ООП на якісну освіту та безбар'єрність освітнього середовища. Це засвідчують законодавчі акти, Постанови Кабінету Міністрів України, державні програми, серед яких: Постанови Кабінету Міністрів України «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» (2018) [9]; «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти» (2019) [11], «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (2021) [10]; будівельні державні нормативи України «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» (ДБН В.2.2-40:2018) (2018) [4] тощо.

Задля реалізації ключових завдань навчання в умовах інклюзії й освітнього безбар'єрного середовища презентовано спеціальні програми й комплексні заходи на різних рівнях, які реалізуються шляхом застосування інституційних, фінансових, організаційних, інформаційних і мотиваційних управлінських механізмів за комплексного, програмного й цільового підходів.

У грудні 2020 року виходить Указ Президента України «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» (2020) [16].

В Указі Президента України проголошується необхідність розробки національного стратегічного плану дій із забезпечення простору безбар'єрності для всіх членів українського суспільства, спрямованого на реалізацію інклюзивних практик, принципів недискримінації, доступу до освіти всіх рівнів, гарантуванні рівних можливостей для населення. Національна програма і стратегічний план дій торкається різних сфер життєдіяльності, урівнюючи можливості всіх членів суспільства до самореалізації, отримання якісної освіти, навчання, професійної кваліфікації, місця роботи, компетентнісного професійного зростання, соціального визнання особистісних здобутків, а також забезпечення динамічного, системного, комплексного підходів у функціонуванні в соціальному і життєвому просторі економічної, соціальної, політичної, фізичної, цифрової безбар'єрності.

Український дослідник Г. Лещук (2022) підкреслює «певні зрушення, підтримані як відповідними законодавчими ініціативами, так і змінами у суспільному ставленні до проблем інклюзії» [8, с. 19]. Дослідниця О. Боровець (2023) зазначає, що саме «в цей період в системі освіти в Україні відбувається усвідомлення значущості проблеми організації безбар'єрного освітнього простору, і саме цей факт зумовив розробку та прийняття низки

законодавчих актів, значно активізував відповідні дослідження в галузі педагогічної науки та практики» [2, с. 163].

Українські науковці (Г. Лещук (2022), О. Потапенко (2023) та ін.) зазначають, що «безумовним проривом» [8] у напрямі утвердження ідеї безбар'єрності у вітчизняному просторі стала Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року (від 14 квітня 2021 року) [14].

На думку О. Потапенка (2023), «така терміновість й оперативність доводить важливість даного напрямку модернізації українського суспільства, його пріоритетність у реформуванні різних галузей суспільного життя» [12, с. 352].

Український учений Т. Кочубей (2021) акцентує увагу на тому, що «з прийняттям Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року політика держави...отримує нові орієнтири...забезпечення життєдіяльності людей з інвалідністю» [7, с. 207].

Важливість та значущість Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року полягає в конкретизації шести основних напрямків, за якими передбачено усунення бар'єрів. Дещо деталізуємо їх.

1. *Фізична безбар'єрність* передбачає розробку єдиних транспортних, будівельних, архітектурних стандартів для фізичної доступності, особливо для маломобільних груп – осіб з ООП, людей похилого віку, батьків з дітьми і т. ін. Універсальне середовище створюється для забезпечення безпечного простору життєдіяльності особистості [1, с.158-159].

2. *Інформаційна безбар'єрність* на практиці означає інформативність за використання інформаційно-комунікаційними технологіями, незалежно від стану фізичної мобільності, функціональних обмежень, комунікативних, інтерактивних здібностей і загальної мотивації людей.

3. *Цифрова безбар'єрність*, за вільного доступу всіх членів суспільства до мережі Інтернет. Такий підхід, на думку науковців (І. Гулівата, І. Ніколіна, 2023) підвищує ефективність навчання, цифрову грамотність, індивідуалізацію та диференціацію навчання, інтеграцію членів освітнього процесу в інформаційне суспільство [3, с. 41].

4. *Суспільна безбар'єрність* створює рівноцінні можливості щодо активної громадянської позиції та участі особистості у соціально-економічному житті суспільства.

5. *Економічна безбар'єрність* спрямована на формування підприємницької економічної культури господарської діяльності, забезпечення сприятливих умов до працевлаштування, захисту від дискримінаційних проявів.

6. *Освітня безбар'єрність* трансформує рівні можливості до вільного доступу громадян до

якісних освітніх послуг упродовж життя, а також здобуття професії, перекваліфікації, підвищення кваліфікації, неформальної освіти.

При висвітленні актуальних проблем освітньої безбар'єрності визначаються недостатній рівень неформальної освіти та готовності педагогів та практичних психологів психологічних служб в освітніх закладах надавати кваліфіковану допомогу та підтримку особам з ООП, недостатня кількість досвідчених фахівців в інклюзивно-ресурсних центрах, упередженість по відношенню до безбар'єрності, інклюзії, незадовільний рівень міжособистісної культури, комунікативної інтеракції між учасниками освітнього процесу, інклюзивного навчання; незначне матеріально-технічне оснащення освітніх установ сучасними асистивними технологіями супровідного забезпечення; недостатність фінансової та цифрової грамотності, громадянської та гендерної освіти; прояви дискримінації та булінгу щодо дітей з ООП [14, с. 3].

Стратегічними цілями є безбар'єрність в освіті, права і можливості спільноти різного віку здобувати освіту на різних рівнях у закладах різних типів і форм власності за уподобаннями, нахилами, особливими потребами, створення сприятливих необхідних умов інклюзивного навчання дітей з ООП [14, с. 3].

У переліку завдань із виконання стратегічних цілей першорядними виступають матеріально-технічне облаштування, підбір методичних, діагностичних, технічних засобів у закладах дошкільної освіти; розвиток і облаштування кваліфікаційних центрів; формування інституту професійного наставництва; систематичний моніторинг і провадження перспективного досвіду й освітніх практик; розгалуження дистанційного навчання; динаміка позитивного провадження освітньої безбар'єрності; розвиток умов та якісних інформаційних платформ тощо [14, с.4].

Н. Савінова, О. Чуйко (2024) зосереджують увагу на вагомих складниках, представлених у міжнародних документах: «Безбар'єрне середовище» забезпечує успішну суспільну інтеграцію осіб з особливими потребами, що актуалізує вирішення проблем зі створення доступного середовища в інтересах усіх громадян. До ключових рис інклюзивної освіти належать «системний підхід», «повноцінне освітнє середовище» (усунення бар'єрів), «персональний підхід», «підтримка вчителів», «доступне та підтримуюче середовище» (універсальний дизайн предметного оточення та дидактик, методик навчання), «повага до цінностей різноманіття», «дружнє навчальне середовище» (принципи безпеки, підтримки, участі, прийняття), «ефективні переміщення від однієї освітньої фази до іншої» (стратегії підтримки, супроводу, успішного переходу від одного рівня освіти до іншого, вмотивоване навчання), «розуміння принципів

партнерства» (ради, асоціації, спільноти), моніторинг (оцінювання, контроль, запобіжні заходи) («Конвенція про права осіб з інвалідністю»)» [15, с. 173]. Бар'єрність виступає перешкодою провадження інклюзивних практик за особливих потреб в отриманні освітніх послуг, слабкість зв'язку з родинами здобувачів з ООП, страх усамітнення в сім'ї через відсутність підтримки, недостатність підготовки фахівців тощо [15, с. 172].

Реалізація вищезазначених завдань в Україні заплановано в два етапи. Протягом першого етапу (2020–2028) передбачається сформуванню законодавчу базу у сфері спеціальної освіти та інклюзивного навчання, здійснити підготовку педагогів, засобів для інклюзивного освітнього простору, створення безпечного освітнього інклюзивного середовища. На другому етапі (2029–2030) планується здійснити аналітичний зріз за результатами вирішення стратегічних завдань та визначити першочергові напрями щодо майбутнього розвитку інклюзивної освіти на 2030–2040 роки.

Отже, окреслено шляхи провадження безбар'єрності та запобігання виникнення бар'єрів в освітньому середовищі, забезпечення формування відповідального ставлення до здоров'я як найвищої індивідуальної й суспільної цінності. Ці заходи є початком суттєвої перебудови освітньо-розвиткового середовища та забезпечення його безбар'єрності як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні кожної громади.

З цією метою, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 року № 372-р був затверджений План заходів на 2023–2024 роки з реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року, який вміщує шість напрямів: фізичну, інформаційну, цифрову, суспільну, освітню та економічну безбар'єрність [13]. Був укладений Довідник безбар'єрності (2021) [5].

У цей період Міністерством освіти і науки України презентовано проєкт «Освіта для всіх: українська освіта без бар'єрів» на 2023–2024 роки [9]. У межах зазначеного проєкту заплановано законодавчо закріпити рівність освітніх можливостей соціальної спільноти – функціонування Всеукраїнської онлайн школи. Також передбачено створити безперешкодний доступ до освіти, починаючи від можливості школярам дістатися до школи, безпечно та зручно пересуватися територією освітнього закладу всім здобувачам освіти, облаштувати в закладах освіти захисні споруди [9].

«Індивідуальне коло потреб учнів з ООП вимагає готовності фахівця розв'язувати проблеми інклюзії, мінімізувати комунікативну напругу у системах «педагог – учень», «учень – учні», «педагог – батьки», яка виникає внаслідок розмаїття здобувачів освіти. Освітня установа щоденно стикається з проблемами інклюзивного навчання,

що вимагає професійного вирішення завдань подібного характеру, оволодіння компетенціями взаємодії за різноманітності та відмінності контингенту інклюзивного класу, закладу. У повсякденних інклюзивних практиках закладів освіти проявляється стратегія і тактика роботи керівника, рівень володіння педагогів фаховими компетенціями, способи взаємодії зі спільнотою здобувачів освіти та їх батьками», – підкреслюють Н. Савінова, О. Чуйко (2024) [15, с. 174].

Отже, спостерігаються комплексні зрушення у розбудові безбар'єрного освітнього середовища, демократизації вітчизняної системи навчання й освіти дітей з ООП.

Відповідно до вищевикладеного, ми виділяємо два періоди становлення та розбудови освітнього безбар'єрного середовища в Україні. I період – з 2017 року (прийняття Закону України «Про освіту» (2017)) і до 2020 року (Указ Президента України № 533/2020 «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні») як початок реалізації ключових нормативно-правових положень щодо механізмів упровадження безбар'єрності в освіті та усунення фізичних, соціальних, психологічних та інших бар'єрів.

II період – з 2020 року та до теперішнього часу – продовжується становлення та перспективна розбудова в освітній інклюзивній практиці безбар'єрного середовища для дітей з ООП. 2020 рік став своєрідною «рушійною силою» у створенні освітнього безбар'єрного простору в Україні, що в правовому полі забезпечує права дітей з ООП на здобуття якісної освіти на основі рівності можливостей та безбар'єрності.

Висновки. Таким чином, організація інклюзивної практики вносить у порядок денний освітньої установи питання «безбар'єрного середовища», які вимагають від керівника закладу комплексу заходів, що передбачають зміни структурної, організаційної, професійної культури і потребують подальших досліджень і узагальнень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балдинюк О. Універсальний дизайн як спосіб створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю в Україні. *Multidisciplinárny mezinárodnívědecký magazín «Věda a perspektivy»* je registrován v České republice. Státníregistrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. No 6 (13). 2022. С. 153–166.
2. Боровець О. Облаштування безбар'єрного простору класної кімнати початкової школи в умовах інклюзивного навчання. *Іноватика у вихованні*. 2023: Вип. 17. С. 162–171. URL: itup.com.ua
3. Гулівата І. О., Ніколіна І. І. Цифрові інструменти у реалізації безбар'єрного освітнього середовища *Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*. 2023. № 51. С. 37–42. URL: researchgate.net

4. ДБН В.2.2-3:2018 «Будинки і споруди. Заклади освіти». URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/v_2_3/1-1-0-1804
5. Довідник безбар'єрності. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/dovidnikbezbarernosti.html>
6. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
7. Кочубей Т. Загальні засади створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8, No. 2. P. 204–214. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/236611-Article%20Text-544744-1-10-20210722%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/236611-Article%20Text-544744-1-10-20210722%20(3).pdf)
8. Лещук Г. В. Концепт безбар'єрності в теорії та практиці інклюзії. Інклюзія в дії: стратегії впровадження в Україні та світі: колективна монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2022. С. 8–28. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25418/1/Leshuk.pdf>
9. Освіта для всіх: українська освіта без бар'єрів. *Проект Міністерства освіти і науки України*. URL: [Освіта для всіх: українська освіта без бар'єрів \(mtu.gov.ua\)](http://osvita.gov.ua)
10. Постанова КМУ «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» від 30 травня 2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text>
11. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» від 15 вересня 2021 р. № 957. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP210957>
12. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти» від 10 квітня 2019 р. № 530 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF#Text>
13. Потапенко О. Концептуальні засади створення безбар'єрного освітнього середовища. *«Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. № 10 (28). 2023. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/issue/view/153/241>
14. Розпорядження КМУ від 25.04.2023 № 372-р. «Про затвердження плану заходів на 2023–2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2023-%D1%80#Text>
15. Розпорядження КМУ від 14 квітня 2021 р. № 366-р. «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p/conv#Text>
16. Савінова Н. В., Чуйко О. А. Концепт безбар'єрності в інклюзії. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XLII-ої Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Мілан (Італія): ВАДНД, 07 березня 2024 р. 301 с. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-42.pdf>
17. Указ Президента України № 533/2020 «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5332020-35809macewan.ca>